

Kubakrisen

Det var emellertid inte i Sydöstasien utan i Latinamerika som det kalla kriget skulle blossa upp på nytt. I början av september 1962 kom en kommuniké från Moskva, där det hette att överenskommelse slutits mellan Sovjetregeringen och den kubanske industriministern Ernoesto Guevara om ryska militära leveranser till Kuba. De sades vara ämnade till försvar mot en hotande imperialistisk attack från USA. Reaktionen i Washington blev inte överdrivet stark, men dagen därpå underströk Kennedy att varje aggressiv handling av Kuba mot någon nation på västra halvklotet skulle mötas med alla tänkbara motåtgärder. Under de följande veckorna fick presidenten utstå mycken kritik för sin passivitet inför den ryska militära uppbyggnaden på Kuba, men han höll fast vid att så länge Castroregimen endast fått defensiva vapen av sina ryska allierade hade USA ingen anledning att ingripa. Den 14 oktober ändrades emellertid situationen. Amerikanska spaningsplan fastställde nämligen att utskjutningsanordningar för 40 medeldistansraketer höll på att uppföras på Kuba. Eftersom såväl Houston och Washington som St. Louis låg inom deras aktionsradie gick det inte längre att tala om vapen som endast kunde användas i försvarssyfte.

Måndagen den 22 oktober meddelade Kennedy i ett dramatiskt televisionstal att den amerikanska flottan genom blockad skulle förhindra all transport av militärmateriel till Kuba. Blockaden skulle pågå tills baserna nedmonterats och de offensiva vapnen bortförts under FN-kontroll. Han inskräpte att Förenta staterna inte ryggade tillbaka för risken av ett kärnvapenkrig, "när denna risk måste tas", och framhöll att varje anfall med kärnladdade raketer från Kuba skulle betraktas som ett anfall av Sovjetunionen och utlösa massiv vedergällning från USA. Samtidigt beordrades krigsmakten i larmtillstånd, och marinens atomdrivna Polarisubåtar intog sina positioner i norra Atlanten. Följande dag meddelade Tass i Moskva att alla permissioner indragits för rysk militärpersonal. Nyhetsbyrån tillkännagav också att marskalk Gretjko, Warszawapaktens överbefälhavare, överlade med de allierade inom det övriga östblocket. Risken för en öppen konflikt mellan öst och väst föreföll överhängande.

Chrustjevs reaktion inför det amerikanska motdraget var emellertid förvånansvärt återhållsam. Torsdagen den 25 oktober accepterade han ett förslag av FN:s generalsekreterare U Thant att Sovjetunionen inte skulle sända nya vapen till Kuba under en period av två-tre veckor, under förutsättning att USA avstod från blockaden. När Kennedy inte gick med på förslaget avsånde Chrustjev ändå ett telegram till U Thant med innehåll att han beordrat de ryska transportfartygen att tills vidare inte anlöpa kubanska hamnar. Söndagen den 28 oktober slog Chrustjev definitivt till reträtt. I ett budskap till den amerikanske presidenten meddelade han att den ryska regeringen i fredens intresse hade beslutat att under FN-kontroll avlägsna de vapen på Kuba som USA uppfattade som offensiva utan andra villkor än att han tog fasta på en tidigare försäkran av Kennedy att amerikanska trupper inte skulle invadera Kuba. Ett förslag som Chrustjev avgivit föregående dag av USA som motprestation skulle evakuera sina baser i Turkiet nämndes inte. I sitt budskap på söndagen underströk han i stället i uppskattande ordalag Kennedys omdöme och känsla för proportioner i det krisläge som uppstått samtidigt som han också uttryckte en förhoppning om förbättrade relationer mellan medlemmarna av Atlantpakten och Warszawapakten.

Avspänning och provstopp

Världen var förvånad och började tala om möjligheten av en verklig avspänning mellan öst och väst. Det var visserligen inte fråga om en utveckling som alltid kunde uttryckas i klara och konkreta termer, men att en förändring i atmosfären hade skett i förhållandet mellan Sovjetunionen och västmakterna var uppenbart även om de grundläggande motsättningarna kvarstod. Några månader innan Kubakrisen – i augusti 1962 – hade västmakterna framlagt två alternativa förslag om förbud mot kärnvapenexperiment. Det ena gick ut på ett totalförbud med obligatoriska inspektioner som en garanti för att förbundet efterlevdes. Det andra innebar förbud mot alla slag av kärnvapenexperiment utom de som försiggick under jorden. Båda förslagen förkastades av Sovjetunionen.¹⁷

Efter Kubakrisen mjukade emellertid Sovjetunionen upp sin inställning till experimentfrågan. I mitten av juli 1963 inleddes sålunda förhandlingar mellan Sovjet, USA och Storbritannien i Moskva om provstoppsproblemet. Efter endast några dagar stod det klart att den ryska delegationen var beredd att acceptera USA:s och Storbritanniens förslag från augusti föregående år om partiellt provstoppsförbud. Ett avtal med sådant innehåll undertecknades också den 5 augusti i Moskva och innebar att parterna förband sig att inte företa kärnvapenexperiment i atmosfären, den yttre rymden samt under vattnet, men däremot inte gjorde några åtaganden beträffande experiment under jorden. Under den följande månaden hade inte mindre än 40 stater anslutit sig till överenskommelsen, dock med det betydelsefulla undantaget att Kina och Frankrike ställde sig utanför. Strax dessförinnan hade USA och Sovjet kommit överens om att upprätta en direkt telefonförbindelse mellan Washington och Moskva – den s.k. heta linjen – i syfte att trygga snabba förbindelser mellan de båda staternas regeringar i händelse ett nytt allvarligt krisläge skulle uppstå som kunde äventyra världsfreden.

Under de närmaste månaderna efter provstoppsavtal fanns det heller ingen anledning att utnyttja denna direkta länk mellan Washington och Moskva. Friktioner mellan öst och väst saknades förvisso inte, men dessa var av mindre storleksordning. Kennedys tragiska död den 22 november ledde visserligen till en del spekulationer om att presidentskiftet skulle leda till en försämring av relationerna mellan USA och Sovjet, men någon tendens i sådan riktning märktes varken i slutet av 1963 eller i början av 1964. Tvärtom visade sig president Johnson angelägen om att fortsätta sin företrädares avspänningsförsök i förhållande till kommunistvärlden. Förbundskansler Adenauers avgång i Västtyskland den 11 oktober 1963 kunde möjligen tänkas bli en faktor som skulle bidra att bringa honom framgång. Den nye förbundskanslern Ludwig Erhards uttalanden tydde nämligen på att denne var en mera böjlig förhandlingspartner med Sovjet än vad hans företrädare hade varit. Det begränsade avtal mellan den östtyska regeringen och stadsförvaltningen i Västberlin som kom till stånd i slutet av decem-

ber 1963 i syfte att göra det möjligt för västberlinare att genom en tillfällig öppning i Ulbrichtmuren besöka släktingar i Östberlin under julhelgen kunde eventuellt ses som en första antydning i en sådan riktning. Det var nämligen första gången ett avtal kom till stånd om det komplicerade Berlinproblemet genom direkta förhandlingar mellan östtyskar och västtyskar i stället för mellan stormakterna. Det delade Berlin fortsatte emellertid under 1964 att utgöra en av de främsta orsakerna till det kalla krigets existens.

Frånvaron av dramatiska urladdningar mellan öst och väst innebar emellertid inte på långt när att krissyntomen helt lyste med sin frånvaro i olika delar av världen. De krigiska förvecklingarna mellan Indien och Kina upphörde visserligen under slutet av 1962, men på hösten 1963 utbröt nya strider i Asien då det nybildade Malaysia utsattes för omfattande militära störningsaktioner från det med Kommunist-Kina sympatiserande Indonesiens sida. I Sydvietnam kämpade amerikanska och infödda soldater fortfarande en till synes hopplös kamp mot kommunistisk gerilla trots att den ineffektive och korruperade president Diem hade avsatts genom en militärkupp. Även i andra världsdelar uppstod intermezzon som på lång sikt kunde förändra maktbalansen mellan öst och väst. I Latinamerika gick sålunda uppretade demonstranter i januari 1964 till anfall mot amerikanska soldater i Panamas kanalzon samtidigt som Panamas regering krävde en revision av det fördrag som gav amerikanerna överhögheten över den viktiga förbindelsen mellan Stilla havet och Atlanten. I Afrika upprättades ungefär vid samma tidpunkt en folkdemokratisk regim på Zanzibar parallellt med att myterier utbröt bland militärgarnisoner i Tanganyika, Uganda och Kenya. I samtliga fall påstods att representanter för Kuba, Sovjet eller Kina spelat en viss – om en tämligen begränsad – roll i sammanhanget. På Cypern blossade i slutet av 1963 allvarliga strider upp mellan turkar och greker på grund av oenighet om författningen. En resolution av FN:s säkerhetsråd i februari 1964 som dirigerade ett antal FN-förband – bl. a. från det neutrala Sverige och Finland – ingav visserligen hopp om en fredlig lösning av krisen, men hotet om en direkt inblandning av någon av de huvudagerande

i det kalla kriget kvarstod fortfarande.

Men det intressantaste med den världspolitiska utvecklingen efter Kubakrisen hösten 1962 har i första hand inte bestått av de motsättningar som utkristalliserats mellan de stora maktsblocken utan av den upplösningsprocess som ägt rum inom dessa båda block. I öst har Mao Tse-tungs Kina ett flertal gånger öppet tagit avstånd från sin allierade i Moskva. Under den senaste tiden har schismen mellan de båda staterna tidvis gått så långt att de t. o. m. anklagat varandra för att gå kapitalismens och imperialismens ärenden. Denna maktkamp tycks endast ha ökat sedan Kina i oktober 1964 lät sin första atombomb detonera. I väst har det varit Frankrike som fronderat mot sina allierade. Under mitten av januari 1963 deklarerade de Gaulle att han tog avstånd från de amerikanska planerna att skapa en multilateral kärnvapenstyrka inom Atlantpakten och att Frankrike för sin del var fast beslutet att fortsätta med sina planer att bygga upp ett lager av atom- och vätebomber. I slutet av januari samma år avvisade Frankrike tanken på att Storbritannien skulle få delta i EEC som fullvärdig medlem och avvisade därmed tanken på ett integrerat Västeuropa med deltagande av samtliga stater. Något mera än ett halvår senare vägrade den franske presidenten att underteckna provstoppsavtalet, och den 27 januari 1964 gav han sitt diplomatiska erkännande till Kommunist-Kina trots amerikanska protester. Även om det kalla kriget inte höll på att ta slut, så fanns det tydliga tecken på att det höll på att ändra karaktär.